

GYVIEJI ARCHYVAI

Vilniaus kraštas po Lenkijos okupacijos jungu

Šarkiškų kaimo gyventojas Adolfas Latvyas, gavęs pinigų iš Amerikoje gyvenusio žmonos dėdės, nusipirko 3 lempų radijo imtuvą. Vakarais visa šeima pasiklausydavo pranešimų ir muzikos. Tai nepatiko policijai: juk gali pasiklausyti ir Kauno! Žmogus gavo raštą, kad jam draudžiama klausytis radijo ir kad per 7 dienas nuo rašto gavimo viskas būtų išardyta (mat radijui reikėjo lauko antenos). Pamerkių kaimo valdiškos lenkų mokyklos mokytojas įkalbinėjo gyventojus duoti patalpą skaityklai, žadėdamas išrašyti visokių laikraščių, netgi lietuviškų, ir nupirkti radijo aparatą. Giraitės valdiškos mokyklos mokytojas irgi įkalbinėjo kaimiečius susidėti pinigų radijo aparatui nupirkti ir laikraščiams užsakyti (mokyklą lankė Giraitės, Matuizų, Šarkiškų ir Smalninų kaimų vaikai). Mokytojas aiškino, kad čia, pasienio zonoje, radijo aparatas gali būti tik valdiškų mokyklų žinioje.

Valdžios teroras

Anot Minske ėjusio laikraščio „Młot“ 1925 m. vasario 1 d. Nr. 25, karo lauko teismas Lydoje už dalyvavimą ginkluotame užpuolime sausio 26 d. nuteisė sušaudyti 34 metų Gervelionių kaimo gyventoją Edvardą Gervelionį. Sausio 30 d. ministras be portfelio ir vicepremjeras S. Tugutas (Thugutt) surengė konferenciją kovos su partizanais klausimams aptarti. Nutarta patikrinti ir suregistruoti Kresų gyventojus pagal Lenkijos pilietybę. „Netinkamus“ lauk iš Lenkijos! Vasario 3 d. įvyko Vilniaus vaivados V. Račkavičiaus vadovaujama Kresų vaivadijų apskričių storastų ir Vilnijos KOP vado panaši konferencija. Pasak seimo deputato dvarininko Marjano

Koscalkovskio pareiškimo seime gegužės 5 d., Maišiagalėje buvo 16 policininkų, kai rusų caro laikais buvo tik 1 uriadnikas ir 2 stražnikai. Ką veikė policininkai? Koscalkovskio nuomone, jokio konkretaus užsiėmimo jie neturėjo, ieškojo tarp vietos gyventojų įvairių klaidų ir priekabių, kad tik patenkintų savo komendantų užgaidas ir pateiktų reikiamą skaičių savaitės protokolų. Policijos saivalę pastebėjo net buvęs Pilsudskio karininkas majoras! Birželio pabaigoje policija masinius areštus surengė Švenčionių apskrityje. Gausūs areštai 1925 m. rudenį vyko Vilniaus-Trakų, Ašmenos ir Vileikos apskrityse. 1926 m. vasario 1 d. Vilniuje prasidėjo 89-ųjų valstiečių teismai.

Štai egzekucijų skaičiaus augimas Vilniaus vaivadijoje 1928-1934 metais (Vilniaus Prekybos ir pramonės rūmų duomenys kiekvienų metų balandžio 1 dieną). Tiesa, 1928-1929 m. duomenys apima tik sekvestratorių egzekucijas, 1931-1932 m. – tik egzekucijas už valstybinius mokesčius, 1933-1934 m. – tik 11 mėnesių laikotarpį. Taigi 1928-1929 m. suskaičiuota 26 551 sekvestratorių egzekucija ir įvyko 624 varžytinės. 1931-1932 m. – 34 031 egzekucija ir 930 varžytinių. 1932-1933 m. atitinkamai 89 251 ir 1 495, 1933-1934 m. – 167 723 egzekucijos ir 3 049 varžytinės. Anot kitų šaltinių, Vilniaus apygardos teritorijoje už nepriemokas 1927-1928 m. buvo 12 747 egzekucijos, 1929-1930 m. – 29 843 egzekucijos. Vilniuje 1931 m. vien birželio mėn. dėl mokesčių surengta 500 varžytinių.

1930 m. gegužės 18-ąją Mitraukos jaunimas suruošė vakarėlį. Dalyvavo apie 40

žmonių, Juozas Korkutis grojo harmonika. Tačiau nebuvo pakviestas lenkų vyr. puskarininkis Vitkovskis. Atėjęs su keliais ginkluotais kareiviais šis pareikalavo, kad jaunimas išsiskirstytų. Jokūbui Korkučui Vitkovskis durklų perdūrė kaklą, o paskui nugarą. Jokūbo brolis Juozas bandė pasislėpti lįsdamas pro kaminą, bet šūviais buvo sužeistas į abi kojas. Vyrams išbėgiojus, kareiviai ėmė mušti moteris ir mergaites. Egzekucija tęsėsi iki paryčių. Vežamas Jokūbas Korkutis mirė. Gegužės 20 d. atvykęs lenkų kapitonas įsakė kelis gyventojus suimti. Lenkai uždarė tiltą per Merkį. Lietuvos užsienio reikalų ministras Dovas Zaunius dėl Mitraukos įvykių įteikė protesto notą Tautų Sąjungai.

Praėjus metams ir 10-čiai dienų nuo Mitraukos skerdynių panašūs dalykai, palaiminti Vilniaus vyskupo sufragano K. Michalkevičiaus, atsitiko Valkininkuose. Išsirengęs ilgai parapijų vizitacijai, 1931 m. gegužės 28 d. vyskupas atvyko į Valkininkus. Senu lietuvių papročiu pasitikti vyskupo prie geležinkelio stoties atėjo apie 200 vyrų. Policija jų prie stoties neprileido. Vietos gyventojus papiktino, kad abi dienas pamokslus vyskupas sakė lenkiškai. Į vyskupo išlydėtuves atvykusi lenkų kavalerija pareikalavo, kad lietuviai pamestų tautiškas spalvas. Egzekuciją su kardais ir durtuvais matęs vyskupas nereagavo. Kam perdurtas kaklas, kam šonas, daugelis kitaip sužeistų – iš Valkininkų, iš Pūčkornių, Čiziūnų, Tiltų, Kuršių ir kitų kaimų. Panašiai kaip Mitraukoje lenkų kareiviai pasiėlgė su jaunimu šokių vakarėlyje 1932 m. rugpjūčio 7 d. Kuklių kaime. Per 1933-

ųjų Naujuosius Metus tas pat atsitiko Girežeryje.

Popiežiui Pijui XI paskelbus 1933-uosius Šventaisiais metais, Marcinkonių lietuviai nutarė kaime pastatyti kryžių. Gruodžio 6 d., prieš Dievo Motinos šventę, antrą kartą tais metais, lygiai 12 valandų smėlingoje aikštėje prieš bažnyčią pakilo aukštas su dviem skersiniais kryžius. Kitos dienos pavakarę prie kryžiaus sukinėjosi policijos komendantas Adamas Kōnigas. Pasak žurnalisto Vinco Uždavinio, komendantas liepė jo suimtiems keturiems marcinkoniškiams kryžių nuversti. Šiems atsisakius tai padaryti, komendantas kreipėsi į išgamą – iš Merkinės perbėgusius Antaną Mušinską, Vladą Talačką, Juozą Pilevskį ir Lyežerio kaimo gyventoją Vladą Karašauską. Kryžius griuvo, sulūžo ne tik jo pagrįmimai, bet ir Kristaus kančia. Trenksmo sužadintas į aikštę prie bažnyčios subėgo visas kaimas. Žmonės ėmėsi nuversti kryžių saugoti. Vidurnaktį policija valsčiaus pašto vežimu bandė kryžių išvežti, neva nuvežti iki Merkio – tegu plaukia ligi Nemuno ir toliau į Lietuvą... Į bažnyčios varpinę nubėgusi Marė Karsokaitė ėmė skambinti varpais. Kelios dešimtys vyrų, atėmę kryžių iš vežikų, atnešė jį į senąją vietą. Basą M. Karsokaitę policija nuvarė į nuovadą. Kaimas buvo kariuomenės ir policijos apsuptas iki gruodžio 11 d. vakaro. Į Gardiną tardymui pas apskrities storastą buvo iškviesta 12 žmonių. M. Karsokaitė nubausta 200 zlotų bauda, 5 žmonės kalėjimu neva už priešinimąsi policijai. Balstogės vaivada išleido specialų aplinkraštį, kuriame pažymėjo, kad Marcinkonių

nesusipratimas įvykęs dėl to, jog žemesnieji valdininkai nesuorientavę vietos sąlygomis...

Krokšlio kaime Rudnios policijos komendantas, radęs pas ūkininką paveikslą su lietuvišku užrašu „Nuo maro, bado, ugnies ir karo išgelbėk mus, Viešpatie“ ir su Vyčio ženklu, surašė protokolą. Komendantas nedovanojo tol, kol žmogus paveikslo nesudegino.

Su savivaliavimu neatsilikio ir kiti okupantų pareigūnai. Antai Perlojos KOP kordono komendantas 1936 m. žiemai malkomis apsirūpino taip: iš anos pusės, Nepriklausomos Lietuvos, darbu į savo laukus vykstančius žmones vertė iš savų miškų atvežti po vežimą malkų. Šitai malkomis jis aprūpino ir Milioniškių kordoną. Patyčių taip pat nevengė oficiali aukštesnė valdžia. Kai riakrantės Perlojos gyventojas Jeskevičius 1936 m. pavasarį padavė prašymą lenkų administracijai, prašydamas leidimo persikraustyti į kitą Merkio pusę, į Lietuvą: ten visa jo žemė, o čia tik trobesiai. Po antrojo prašymo gavo atsakymą, kad per Perlojos perėjimo punktą jam keltis neleis, bet pasiūlė su visa manta, trobesiais ir gyvuliais persikelti per Rygą. Mat iš Vilniaus pro Turmantą į Rygą važinėjo vadinamasis „pociąg popularny“ – populiarusis traukinys. Žinoma, keltis reikėtų už savo pinigus...

„Slowo“ 1931 m. sausio 14 d. rašė: „...Ar jūs žinote, kas yra ūkinė krizė? Už mokesčius sekvestratorius griebia už ragų paskutinę karvę, iš valsčio pirkios paima pagalvę, manydamas ją parduoti per varžytines... Jau kalbama, kad ir atimtą žemę valsčius parduos...“ Vasario 11 d. numeryje

laikraštis parašė, kaip Dūkšte prie turgaus valdžios atstovas ponas Panavskis renka mokesčius. Garsiai šaukdamas atiminėja iš valstiečių pavalkus, leiteres, lankus ir kitus pakinktus. Už pažymėjimą apie vieną avelę, kurią norima parduoti mokesčiams susimokėti, reikia mokėti 2 zlotus, už įvažiavimą į turgų – 1 z. Jeigu šį kartą žmogus avelės neparduos, tai kitą kartą vėl toks pat mokestis, o avelę teks parduoti tik už 9 z. Kažkuriam Varėnos valsčiaus kaime iš neviltingas dėl skurdo varguolis pjautuvu persiplovė gerklę.

Legalios Vilniaus spaudos duomenimis, 1931 m. areštuota šimtai žmonių. Paminėsime kai kuriuos areštus nuo vidurvasario. Taigi liepos mėn.: Vilniuje keli žmonės suimti už demonstraciją prie teismo; 11 žmonių vaivadijoje areštuoti neva už špionažą; 21 žmogus Vilniuje areštuotas už dalyvavimą bedarbių demonstracijoje; 4 žmonės suimti už demonstraciją prie Lukiškių kalėjimo, o 20 žmonių už kitą demonstraciją. Rugsėjo mėn.: vieną dieną už antivalstybinę veiklą suimtas lietuvis J. Petkauskas, o po keturių dienų Vilniuje už tą patį suimti dar keli žmonės; 6 asmenys areštuoti po pasikėsimo prieš fortus – ginklų sandėlius. Rugsėjo mėn. nemažai žmonių suimta už traukinio užpuolimą prie Lentupio. Spalio mėn.: Vilniaus-Trakų apskr. Pabrados valsč. Pikeliškių kaime 5 valstiečiai suimti už policijos užpuolimą; valstietis iš Baltagurdžių kaimo areštuotas už telefono linijos sugadinimą; 17-metė mergina Vilniuje 2 metams kalėjimo nuteista už dalyvavimą bedarbių demonstracijoje; Vilniuje 6 metams katorgos nuteistas vyras už rastą brošiūrėlę „Apie ginkluotą sukilimą“; Lydoje 3 žmonės nuteisti bendram 14 metų laikotarpiui už vadovavimą priešrinkiminei agitacijai 1930 m. Lapkritį: už dalyvavimą demonstracijoje Vilniuje 6 nepilnamečiai nuteisti bendrai 28 metų katorgai; už raudonos vėliavos iškėlimą nepilnamečiai Vilniuje nuteistas 1 metams katorgos; bendram 34 metų katorgos laikotarpiui Vilniuje nuteisti 7 nepilnamečiai; Vilniuje teista 13 valstiečių iš Dysnos apskrities ir 11 nuteista 2, 4, 6 ir 8 metams katorgos (iš viso 66 metams); Vilniuje teisti 6 nepilnamečiai iš Švenčionių ir 5 nuteisti 6 ir 8 metams katorgos (iš viso 34 metams).

KOP (Pasienio apsaugos korpusas) 1931 m. rudenį susidorojo su lietuvių jaunimo renginiu Valkininkuose. Po kelių dienų KOP būrys užpuolė Pamerkių kaimą ir kruvinai susidorojo su vakarėliu suruošusiu jaunimu. Buvo daug sužeistų. Tačiau ir čia jaunimas okupantų baudžiamajai ekspedicijai aktyviai pasipriešino.

Tęsinys. Pradžia Nr. 22, 23, 24, 25

Vytautas Valentinas
ČESNULIS

Restauruojamas paminklas Liudvikui Narbutui

Siekiant išsaugoti iškilaus 1863 metų sukilimo vado Liudviko Narbuto atminimą, Dubičiuose, prie šiuo metu restauruojamo paminklo L. Narbutui ir jo būrio nariams, pastatytas informacinis stendas

Liudviko Narbuto paminklas Dubičiuose žymi vietą, kur bendrame kape palaidota dvylika 1863 m. sukilimo dalyvių iš L. Narbuto būrio, žuvusių Dubičių apylinkėse, prie Pelesos ežero, 1863 m. gegužės 4 d. kautynėse su Rusijos kariuomenės daliniu: sukilėlių būrio vadas, plk. Liudvikas Narbutas, Aleksandras Bžozovskis, Pranciškus Bžozovskis, Steponas Hubarevičius, Jankovskis, Stanislovas Juodka, Leonas Krainskis, Jozefas Pokempinovičius, Vladimiras Poplavskis, Tomašas Skirmuntas, Stanislovas Taraševičius, Vladislavas Žukovskis, Adomas (pavardė nežinoma). Visi jie buvo palaidoti tik praėjus mėnesiui po mirties, kadangi nebuvo gautas leidimas laidotuvėms. Praėjus mėnesiui po sukilėlių laidotuvių, caro valdžios paliepiamu kapas buvo sulygintas su žeme ir toje vietoje pasodinti beržai.

Vėliau buvo pastatytas paminklas Liudviko Narbuto vardu pavadinto 76-ojo Lydos pėstininkų pulko iniciatyva, funduojant Lydos regiono gyventojams. Jis oficialiai atidengtas 1933 m. gegužės 5 d., minint 70-ąsias mūšio metines.

Projekto autoriai – du iškilūs Vilniaus Stepono Batoro universiteto profesoriai, dailininkai – Ferdinandas Ruščicas (Ferdynand Ruszczyk) ir Boleslovas Balžukievičius (Bolesław Bażukiewicz). Monolitinio betono obelisko priekiniame fasade įmontuota rausvo granito plokštė su įrašu lenkų kalba: „1863 ZANASZĄ WOLNO ŚĆ I WASZĄ“ (1863 m. / UŽ MŪSŲ IR JŪSŲ LAISVĘ).

Pačių kautynių ir sukilėlių žūties vietą žymi 1988 m. pastatytas geležinis kryžius bei mediniai koplytstulpiai.

Parengta pagal rajono savivaldybės inf.

Paminklas L. Narbutui ir jo būrio nariams su užrašu „Už mūsų ir jūsų laisvę“